

SLUJBA ÎNMORMÂNTĂRII*

ÎN TRADIȚIA MANUSCRISĂ A EVHOLOGHIULUI BIZANTIN

Protopresviter Themistoclis Christodoulou,
Al nouălea Simpozion Liturgic din Grecia,
Volos, 5-7 noiembrie 2007.

* Notă: Atât în titlul referatului cât și în conținutul acestuia, autorul folosește, de regulă, expresia „nekrosimi akolouthia”, care s-ar traduce cu „slujba pentru morți” sau, mai degrabă, „slujba [destinată] morților”. Noi însă vom folosi cel mai des expresia “slujba înmormântării”, așa cum este tradițional pentru limbajul liturgic românesc. De asemenea, la traducere, anumite forme de exprimare specifice unui referat rostit au fost adaptate la formele de exprimare ale unui studiu scris, fără a schimba esența celor expuse. Peste tot în text, parantezele pătrate aparțin traducătorului.

***

În afară de această denumire – „slujba pentru morți (νεκρώσιμη ἀκολουθία)” – în tradiția manuscrisă [rânduiala] mai este numită și „Prohodirea (Ἐξοδιαστικόν) monahului / monahiei / mireanului” sau „Slujba Ieșirii (Exodului)”, cu aceleași adaosuri, în funcție de rangul celui răposat (mireanului, monahului, diaconului, preotului, episcopului); „Slujba înmormântării (ἀκολουθίαν εἰς κηδείαν)”, de exemplu a monahului¹; „Slujba pentru cei adormiți (ἀκολουθία εἰς κοιμηθέντας)”², comună pentru toate categoriile de adormiți; „Rânduiala și slujba care se face monahului răposat (Τάξις καὶ ἀκολουθία γινομένη ἐπὶ τελευτήσαντος μοναχοῦ)”³; „slujba Parastasului pentru monahii adormiți (ἀκολουθία τοῦ Παραστασίμου εἰς κοιμηθέντας μοναχούς)”⁴; „slujba morților (ἀκολουθία εἰς νεκρούς)”⁵; „slujba pentru cel săvârșit (ἀκολουθία εἰς νεκρούς)”⁶.

Slujba În mormântării este însă o slujbă lungă și complexă.⁷ Pentru studiul ei, un izvor incontestabil de cercetare este tradiția liturgică manuscrisă. Tradiția ortodoxă multiseclară conține multe elemente referitoare la grija pentru cei adormiți și la trebuința pomenirii lor, dar puține [informații] referitoare la istoria textelor liturgice ale slujbei pentru adormiți. Istoria slujbei propriu-zise a

¹ Biblioteca Publică din Moscova, Mss Sevastianov 474, (sec. X-XI).

² Crypt. Gr. F. β. X (sec. X)

³ Crypt. Gr. F. β. XLIII (sec. XI), Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. Gr. 172 (anul 1179), Sinait. Gr. 963 (sec. XII), Vat. Gr. 1969, (sec. XII).

⁴ Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. Gr. 153 (sec. XI)

⁵ Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. Gr. 172 (anul 1179)

⁶ Sinait. Gr. 973 (anul 1153),

⁷ Ioannis FOUNDOLIS, *Teme Liturgice* (în gr.), ed. Apostoliki Diakonia, Athena 2002, p. 150.

Înmormântării începe din secolul al X-lea. Relatările despre cei adormiți menționate în scrierile patristice vizează doar abordarea teologică, dogmatică, eclesiologică și canonică.⁸ Despre textele liturgice propriu-zise, mențiunile se fac doar în manuscrisele liturgice.

Primul manuscris liturgic grec care face mențiuni la rugăciuni liturgice pentru adormiți este codexul Barberini Vaticanus Graecus 336 din sec VIII.⁹ Nici un alt manuscris liturgic mai vechi decât Evhologhiul Barberini nu există astăzi și, din acest motiv, știința liturgică își începe orice studiu referitor la istoria slujbelor liturgice de la acest codex manuscris. În acest vechi Evhologhiu nu există nici o mențiune despre slujba înmormântării; se cuprind doar șapte rugăciuni pentru diferite categorii de adormiți.¹⁰ Din acest motiv, putem spune că slujba înmormântării, așa cum o cunoaștem astăzi, nu există în cel mai vechi codex liturgic manuscris. Totuși, codexul Barberini ne pune pe gânduri în legătură cu existența slujbei înmormântării prin faptul că cuprinde în a cincea anexă¹¹ „Ectenii pentru cel adormit (Διακονικὰ εἰς κοιμηθέντας)”. Existența acestor „ectenii pentru cel adormit”, și mai ales la anexa Evhologhiului, întărește deja consecventa opinie liturgică că în afara tuturor Sfintelor Taine care erau legate de Dumnezeiasca Euharistie, și această slujbă funerară era încadrată în Sfânta Liturghie. Faptul că acest vechi manuscris din sec. VIII, care cuprinde aproape toate Sfintele Taine, dar nu cuprinde o slujbă de mângâiere pentru adormiți, atât de necesară pentru viața credincioșilor, este, probabil, din motivul că în timpurile mai vechi, cei adormiți erau prohodiți pe parcursul Sfintei Euharistii. Reminiscente ale acestei legături dintre înmormântare și Sfânta Euharistie se păstrează până astăzi în slujba înmormântării aflată în uz: Fericirile, Apostolul și Evanghelia, Ecteniile și Chinonicul¹².

---

⁸ În tradiția patristică există două lucrări despre cei adormiți: cea a lui Dionisie Areopagitul „Despre cele săvârșite celor adormiți” în capitolul 7 al lucrării „ Despre ierarhia bisericească”, P.G. 3, 552-569 și cea a Sfântului Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, capitolele 360-373 „Despre sfârșitul nostru și despre sfânta rânduială a înmormântării și despre cele săvârșite la pomenirea anuală”, P.G. 155, 669-693.

⁹ Vezi minuțiosul studiu al lui St. PARENTI & El. VELKOVSKA, *L'Euclologio Barberini gr. 336*, Secunda Edizione Riveduta, Edizioni Liturgiche, Roma 2000, pp. 426.

¹⁰ Adică: **1)** Rugăciune pentru cel săvârșit: „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul...”, p. 235; **2)** Rugăciune (pentru cei îndoliați): „Doamne, Doamne, mângâierea celor necăjiți...”, p. 235; **3)** Altă rugăciune pentru cel ce s-a săvârșit: „Dumnezeul nostru, Dumnezeul mântuirii...”, p. 236; **4)** Altă rugăciune pentru cel ce s-a săvârșit: „Bunul și iubitorul de oameni Dumnezeu...”, p. 236; **5)** Altă rugăciune generală de îngropare: „Stăpâne Dumnezeul duhurilor și a tot trupul, care dai ...”, p. 236-237; **6)** Rugăciune de îngropare pentru un episcop: „Doamne Iisuse Hristoase, mielul lui Dumnezeu, care ridici păcatul lumii...”, p. 237; **7)** Rugăciune la monahul care a adormit: „Stăpâne, Doamne, Dumnezeul nostru, Cel ce singur ai nemurire, Care locuiești întru lumina cea neapropiată...”, p. 238. [În română: Ioan Ică jr., *Canonul Ortodoxiei*, Ed. Deisis, 2008, pp. 1023-1025.]

¹¹ St. PARENTI & El. VELKOVSKA, p. 247-248: a) În pace Domnului să ne rugăm, b) Pentru frații noștri cei ce în credință au adormit..., c) Pentru ca să se ierte lor și nouă toată greșeala..., d) Ca iubitorul de oameni Dumnezeu nostru Cel ce a primit... e) Milele lui Dumnezeu și iubirea Lui de oameni...

¹² Pl. de MEESTER, *Liturgia Bizantina*, Libro II, Parte VI, Rituale-Benedizionale Bizantino, Roma 1929, p. 87 & P. TREMBELAS, *Cele 3 Liturghii după codicele din Athena* (în gr.), Athena 1935, p. 60.

Istoricul Eusebiu al Cezareii, descriind înmormântarea împăratului Constantin cel Mare (337 d. Hr) menționează: „În mijloc au pășit liturghisitorii lui Dumnezeu (οἱ τοῦ Θεοῦ λειτουργοί), puhoiul curioșilor și toată mulțimea credincioșilor; iar aceia au săvârșit dumnezeiasca slujbă a înmormântării, înălțând cuvenitele rugăciuni.”¹³. Relevantă este mărturia lui Augustin (354-430 d. Hr) care ne informează că, în timp ce trupul mamei sale nu era încă îngropat, se aducea jertfa mântuirii noastre, adică Sfânta Euharistie, pentru ea¹⁴.

Și pluralul folosit [în codexul Barberinii 336 gr. din sec. VIII] la ecteniile diaconesți pentru adormiți, ne conduce la părerea că în primul mileniu posibil să fi avut loc și înmormântări în grup, când se întâmplau mai multe decese în aceeași zi sau că aceleași ectenii pentru adormiți se rosteau și în afara slujbei înmormântării, atunci când se săvârșea pomenirea lor, de asemenea legate de Sfânta Liturghie¹⁵.

Când anume s-a făcut ruperea slujbei înmormântării de Sfânta Liturghie nu este ușor de spus. Cea mai veche descriere a slujbei înmormântării o întâlnim în scrierile lui Dionisie Areopagitul (sec. V). După descrierea lui Dionisie Areopagitul, episcopul organiza sinaxa, însă nu se săvârșea Sfânta Euharistie¹⁶, ci o anumită ceremonie (τελετή) legată de eveniment. Această ceremonie avea următoarele elemente:

- Adunarea poporului și a soborului de preoți de către episcop;
- Dacă cel adormit face parte din treapta sfințiților slujitori se așează în fața Sfântului Jertfelnic, iar dacă este monah sau laic, aproape de ieșire, adică în pronaos (narthex);

---

¹³ EUSEBIU AL CEZAREII, *Viața împăratului Constantin*, IV:71, „În amintita biserică a apostolilor la înmormântarea lui Constantin”, E.P.E. 4, 520. (Este relevant și întreg pasajul din Eusebiu al Cezareii: „Mai apoi el (Constantin) s-a retras de o parte și unitățile de soldați i-au urmat exemplul. În mijloc au pășit liturghisitorii lui Dumnezeu, puhoiul curioșilor și toată mulțimea credincioșilor; iar aceia au săvârșit dumnezeiasca slujbă a înmormântării, înălțând cuvenitele rugăciuni. Culcat în înaltul acelei platforme, fericitul Constantin primea dovada măreției sale: nemaistăpânindu-și lacrimile, mulțimea nenumărată a poporului își unea glasul cu preoții lui Dumnezeu, strigându-l acestuia cu glas de jale rugile lor pentru sufletul împăratului și astfel îndeplinind dorința fierbinte a celui om atât de plăcut lui Dumnezeu, Cel Care-Și vădea acum bunăvoința față de el și prin aceea că, în clipa sfârșitului, le dăruia iubiților și vrednicilor săi fii, drept moștenire, scaunul împărăției, iar lui însuși privilegiul de a putea fi pomenit împreună cu Apostolii în locul acela mult râvnit de el; lucru care poate fi văzut și astăzi, fiindcă până și astăzi rămășițele aceluia preafericit suflet continuă a fi slăvite odată cu numele Apostolilor, iar mulțimea credincioșilor întru Dumnezeu se adună acolo după dumnezeieștile rânduieli spre a-l învrednici în slujbele-i pline de taină și spre a-l face să se împărtășească din puterea sfințelor rugăciuni.” – n. trad.)

¹⁴ AUGUSTIN, *Confesiuni*, Cartea a IX, cap. XII,32, P.L. 32, 777.

¹⁵ Vezi magistrala teză de doctorat a lui Nenand MILOȘEVICI, *Dumnezeiasca Liturghie – centrul cultului în Ortodoxie. Legătura Sfințelor Tainei cu Dumnezeiasca Euharistie* (în greacă), Ed. Purnara, Thessaloniki 2001, pp. 330.

¹⁶ [Este stranie această afirmație a autorului, pentru că toți liturghiștii și patrologii văd în „sinaxa” descrisă de Pseudo-Dionisie Areopagitul anume Liturghia și nu o simplă adunare la rugăciune. Deci, trebuie să considerăm că scrierea areopagitică vorbește anume despre legătura înmormântării cu euharistia și nu invers. Acest lucru se observă și din descrierea de mai jos, fiind amintită concedierea catehumenilor; n. trad.]

- După aceasta episcopul citește o rugăciune de mulțumire.
- Se citesc fragmente referitoare la Înviere din Noul Testament, [se fac] Psalmidieri, se concediază catehumenii și [urmează] pomenirea de către diacon;
- În sfârșit, episcopul citește deasupra celui adormit rugăciunea și după aceea se face sărutarea răposatului, mai întâi de către ierarh, și după aceea de către cei prezenți.
- Urmează turnarea uleiului peste cel adormit de către ierarh, și după ce citește o rugăciune, se face îngroparea într-o „casă” cinstită împreună cu alte trupuri sfinte din aceeași treaptă¹⁷.

Canonul 41 al Sinodului din Cartagina (419 d. Hr) menționează că atunci când se făceau înmormântări se săvârșea neapărat și Sfânta Liturghie cu condiția ca preotul să fie ajunat: *„Sfintele altarului [adică Liturghia – n. trad.] să nu se săvârșească decât numai de persoane care au ajunat, exceptându-se o singură zi în an, întru care se săvârșește Cina Domnului. Iar dacă, săvârșindu-se cineva spre seară, fie dintre episcopi, fie dintre ceilalți, și s-ar face pomenire pentru cei adormiți, aceasta să se îndeplinească numai cu rugăciuni, dacă cei ce ar trebui să slujească au prânzit.”*¹⁸Ajunarea clericilor se pare să fie și una din cauzele desprinderii slujbei înmormântării de Sfânta Liturghie¹⁹, deși aceasta s-ar fi putut întâmpla și din motive mai practice, legate de înmulțirea credincioșilor și existența mai multor decese într-o singură zi, în special la orașe. Prin urmare, multele înmormântări au cauzat separarea de Sfânta Liturghie și lungirea slujbei înmormântării. Trebuia deci să se inventeze un model de slujbă care să cuprindă

---

¹⁷ DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre Ierarhia Bisericească*, VII: „Despre cele săvârșite celor adormiți”, II: „Taina săvârșită pentru cei adormiți”, EPE, 3, 452-466.

¹⁸ NICODIM AGHIORITUL, *Pidalionul*, Ed. Asteros, Athena 1982, p. 487. Sfântul Nicodim comentând acest canon zice: „Când murea cineva, era obiceiul să se săvârșească în ziua aceea și Liturghie, pare-se pentru a se pomeni cel răposat. Zice deci Canonul că „dacă vor muri episcopi ori mireni spre seară, iar preoții care vor să pomenească sufletele celor adormiți prin punere înainte și apropiere către Dumnezeu nu se vor afla ajunați, ci prânziți, să nu se facă sfințita Liturghie, ci doar cu obișnuitele rugăciuni să se săvârșească cântări deasupra mormintelor lor, adică ceea ce acum de obște se numește Parastas”.

¹⁹ Însemnare: În timpurile mai vechi, mai ales din cauza condițiilor climaterice, cei adormiți trebuiau să fie înmormântați imediat, fără să fie valabile cele 24 de ore, care s-au legalizat la noi. Astăzi, ca niciodată, în special în marele orașe, înmormântarea nu se săvârșește în aceeași zi cu adormirea, dar de multe ori, după două, trei, patru sau mai multe zile, până la găsirea mormântului. Acesta permite să ne întoarcem la vechea și frumoasa practică a Bisericii noastre care era unirea înmormântării cu Sfânta Liturghie. Aceasta o practică în prezent și romano-catolicii, după hotărârile Sinodului II Vatican.

toate acele vechi rugăciuni funerare²⁰ și acest model liturgic nu putea să urmeze altceva decât slujba complexă a Utreniei²¹.

Primul manuscris liturgic care cuprinde slujba înmormântării este codexul manuscris Grottaferrata (sec. X)²². Titlul slujbei este: „slujba pentru adormiți”. Planul schematic al acestei prime slujbe cuprinde următoarele [elemente]:

- Începutul: „Binecuvântată este împărăția”.
- Cei șase psalmi [ai Utreniei] sau Ps. 90 („Cel ce locuiește în ajutorul Celui Preaînalt...”).
- Ectenia mare pentru adormiți.
- Rugăciune.
- Aliluia.
- Tropare.
- Psalmul 118 („Fericiți cei fără prihană...”).
- [O altă] Catismă.
- Cântările 1-3 din Canon.
- Ectenie [mică] + Rugăciune.
- Condacul.
- Cântările 4-6 din Canon.
- Condacul.
- Cântările 7-9 din Canon.
- Ectenie [mică] + Rugăciune.
- Luminânda.
- Laudele.

- 3 Antifoane:

Antifonul I: Ps. 22 (Aliluia de 3 ori)

Tropare și ectenie + rugăciune

Sedelne și Apostolul (Romani 5:12-6:11).

Antifonul II: Ps. 23 (Aliluia de 3 ori)

Tropare și ectenie + rugăciune

Sedelne și Apostolul (I Corinteni 15:1-22).

Antifonul III: Ps. 3 (Aliluia de 3 ori)

---

²⁰ De exemplu rugăciunea „Dumnezeul duhurilor...” are rădăcini vechi, le întâlnim și la Dionisie Areopagitul, E.P.E. 3, p. 459, dar și în alte părți; vezi teză de doctorat a protopresviterului Themistoklis St. CHRISTODOULOU, *Slujba Înmormântării după codicii manuscrisi din sec. X-XII (în gr.)*, ed. Thesvitis, Athena, 2005, vol. I, p. 180-188.

²¹ M. AJJOZB, Sr., *Slujbele înmormântării conform tipicului bizantin* (traducere în greacă din arabă), în „Les Funrilles Chretiennes”, Publications de l'Institut de Liturgie à L'Universite Saint-Esprit No 11, Kaslik-Liban, p. 163.

²² Themistoklis CHRISTODOULOU, *L'officio funebre nei manoscritti greci dei secoli X-XII*, PIO, teză de doctorat, Roma 1996, pp. 40.

Tropare și ectenie + rugăciune
Sedelne și Apostolul (I Corinteni 15:29-50).

- Prochimen.
- Apostolul (I Tesaloniceni 4:13-18)
- Aliluia cu stihuri.
- Evanghelia (Ioan 5:24-30).
- Ectenie întreită.
- Tropar
- [Ultima] sărutare și tropare
- Rugăciunea uleiului, turnarea sau ungerea cu ulei.
- Rugăciune.
- Apolisul.

Din planul schematic al slujbei înmormântării se pare că tradiția pe care o reflectă acest manuscris este cea a studiților. Slujba înmormântării cuprinde elemente ale tipicului monahal (de ex. Canonul) și ale „rânduiei cântării” (de ex. Antifoane, Condacul)²³. Textul acestui prim manuscris nu reprezintă forma embrionară a slujbei înmormântării, dar se structurează pe scheletul slujbei Utreniei²⁴. În perioada aceasta în care apare prima slujbă a înmormântării se întărise tipicul monahal [neo-savit] în defavoarea „tipicului cântării” [din Constantinopol]. Cu toate acestea, tipicul cântărilor nu a dispărut dintr-o dată. Elemente ale lui au rămas răspândite și în tipicul monahal, care a fost prelucrat de către studii prin cunoscuta lor reformă liturgică.

Prin acest prim manuscris al sec. X ajungem la concluzia că în perioada apariției slujbei înmormântării nu exista o mare varietate a slujbei înmormântării pentru diferite categorii de răposai, ci o slujbă comună a înmormântării care deservea toate categoriile²⁵. Ceea ce era variabil pentru fiecare categorie de

---

²³ [„Rânduiala cântării (ασματική ακολουθία)” se referea la structura Vecerniei și Utreniei după Tipicul Catedralei Sfânta Sofia. Aceste slujbe aveau ca element principal Antifoanele, dintre care unele erau fixe, iar altele schimbătoare în funcție de zi. În tipicul Constantinopolitan catedral cei 150 de psalmi nu erau împărțiți în 20 de Catisme ca la savaiți, ci în 76 de Antifoane. În sec. IX-X monahii de la Mănăstirea Stoudion au început să combine elementele tipicului catedral de la Constantinopol cu Ceaslovul savait al Laudelor monahale; n. trad.]

²⁴ Vitaliano BRUNI, *I Funerali di un Sacerdote nel rito Bizantino*, Jerusalem 1972, p. 118: Bruni menționează: „Secolul X alcătuiește punctul pentru cercetarea structurilor slujbei înmormântării. În sec. X se întâmplă două lucruri care sunt îndeosebi evidente: a) Există o tendință ca slujba să se structureze după schema Utreniei, și b) manuscrisele se limitează să ne dea doar elemente funerare fragmentare, presupunând, de fiecare dată, că orice slujbă de acest fel este unit cu Utrenia”.

²⁵ V. BRUNI, pp. 129-130: „Toate elementele slujbei înmormântării preoților, apărută în sec. XV-XVI, se găsesc deja din sec. X în codicul manuscris Crypt. Gr. Γ. β. X (sec. X). Și Sr. Maxime ΑΓΓΟΥΒ, în studiul ei pe tema: „*Slujbele înmormântării conform tipicului bizantin*, p. 164, exprimă aceeași părere despre o slujbă pentru adormiți: „Prin sec. XII-XIII avem o singură slujbă funerară pentru toate categoriile de credincioși, care este aproximativ aceeași cu slujba actuală pentru monahi. Elemente adăugate sunt rugăciunile și canoanele. Aceasta se vede și din faptul că slujba înmormântării pentru preoți și prunci apare mai târziu”.

adormiți erau rugăciunile speciale (element liturgic variabil pentru răposați). În manuscrisele vechi georgiene, chiar și în sec. XVII nu existau multe slujbe ale înmormântării, ci doar una, care servea pentru toate categoriile de credincioși²⁶.

După un studiu atent al codicelor manuscrise din sec. X-XII, observăm că slujba înmormântării s-a structurat mai întâi pe slujba Utreniei²⁷. Utrenia însă pare a fi „idioritmă”, adică o adevărată slujbă matinală de tip monahal, independentă de Utrenia zilnică, dar construită după exemplul ei²⁸. Psalmul 90 care există la începutul slujbei înmormântării nu este un împrumut doar din slujba Panihidei, deoarece în afara acestui psalm, în vechile manuscrise avem și cei 6 psalmi.

Perioada dintre sec. VIII și XIII este reprezentată în special de către părinții studiiți și cei neo-savaiiți. Studiiții au fost cei care primii au alcătuit multe sfinte slujbe în forma pe care o cunoaștem astăzi, inclusiv această slujbă a înmormântării. Neo-savaiiții au prelucrat ceea ce au preluat de la studiiți, dând forma care există până astăzi în viața noastră liturgică. De exemplu, ei au introdus, în general în toate slujbele, și în special în slujba Utreniei, canoanele cu nouă cântări.

Studiiții, ca primi reformatori ai cultului bizantin, au găsit deja o slujbă a înmormântării pe care noi astăzi nu o cunoaștem. Aceasta conținea probabil rugăciuni pentru morți, ectenii, fragmente din apostol și evanghelie, pe care le-au preluat, și pe baza acestora au format trunchiul acestei slujbe a înmormântării.

În continuare neo-savaiiții au prelucrat deja slujba înmormântării studită și după cum se pare, au adăugat și elemente noi care le aparțin. În aceeași perioadă, paralel cu studiiții, culmina în Italia de Sud un mare centru monastic ortodox cu numeroase mănăstiri. Mănăstirile Italiei de Sud urmau tipicul studit al „rânduiei cântării”. Renașterea liturgică neo-savaită menționată mai sus, cu renumitele ei adaosuri la slujbe, a influențat Italia de Sud mai târziu. Motivul principal este că inmografia, ca gen de poezie liturgică, s-a remarcat prin inmografiile ei locale. Aceștia, au fost influențați direct de către tradiția studită, dar au creat și lucrări noi, și astfel au început a se diferenția în mod propriu. Noile creații inmografice ale poetilor din Italia de Sud demonstrează vizibil, pe baza tradiției manuscrise

---

²⁶ K. KEKELIDZE, *Scriverile liturgice georgiene în bibliotecile naționale și importanța lor științifică* (în rusă), Tbilisi 1908, p. 456.

²⁷ Ioannis FOUNDOULIS, *Pannychis*, Thessaloniki 1969, p. 12. Pururi pomenitul profesor Ioannis Foundoulis, subliniază că slujba înmormântării s-a alcătuit pe baza slujbei Utreniei monahale. Profesorul acceptă încă și faptul că într-o epocă primară nu exista slujbă de înmormântare, ci numai unele rugăciuni de înmormântare. Astfel ajunge la concluzia că slujba funerară a Panihidei era prima slujbă de înmormântare. Existența psalmului 90 la începutul slujbei înmormântării subliniază legătura cu „rânduiala cântării” a Panihidei (pannychis). Chiar manuscrise recente ale Panihidei, precum Codexul 569 din Patmos (sec. XVII), după Canon, Exapostilar, Laude și citiri, are următoarea indicație tipiconală: „Dacă este trupul celui răposat [de față], se zic troparele „Veniți să dăm ultima sărutare...” și se face sărutarea”. Această mărturie este foarte grăitoare.

²⁸ Ioannis FOUNDOULIS, *Teme liturgice* (în gr.), Ed. Apostoliki Diaconia, Athena 2002, pp. 153-154.

care s-a întipărit în codici, că și italienii eleni au oferit multe creații istoriei noastre liturgice, și din acest motiv s-au numit neo-studiți²⁹. Acești monahi italo-elini, vizitând Constantinopolul și Mănăstirea Stoudion, apoi întorcându-se în patria lor, au transmis multe cu privire la cult și tipic, creând astfel o tradiție comună în cult, a cărei bază este cea studită³⁰. Tipicul studit n-a fost primit imediat de toate mănăstirile din Sudul Italiei. Astfel, în ceea ce privește slujbele pentru adormiți, semnalăm că manuscrisele din aceeași perioadă nu au uniformitate și conformare cu tipicul studit. De exemplu, în manuscrisele din Italia de Sud, unde există Antifoane în slujba înmormântării, se demonstrează suprapunerea dintre tipicul monahal și cel „al cântărilor”, practică care a provenit de pe urma reformei liturgice studite³¹. Astfel, se pare că în Italia de Sud de la început au existat două rânduiele: prima era practica veche de dinainte de reforma liturgică a neo-studiților italo-elini, iar a doua – practica neo-studiților cu reprezentantul ei de bază, Sf. Bartolomeu Calavritul [† 1050]³². Exemple ale acestei noi reforme liturgice, adică a unirii celor două tipicuri: cel al cântărilor și cel monahal, avem în anumiți codici liturgici manuscriși³³.

În manuscrisele din Italia de Sud slujba înmormântării se prezintă în linii generale asemănătoare. Prin urmare, concluzionăm că neo-savații (Palestina și Sinai) și neo-studiții italo-elini au luat deja gata scheletul slujbei înmormântării de la studiții din Constantinopol, adăugând unele elementele proprii. Cu privire la susținerea acestei poziții a noastre există un manuscris, Messin. Bibl. Univ. S. Salvatore gr. 153 (sec. XI), care menționează că slujba înmormântării este aceeași

---

²⁹ T. MINISCI, *Riflessi studitani nel monachesimo italo-greco*, O.C.A. 153, Roma 1958, p. 215-233. T. Minisci menționează că influența tipicului studit în spațiul Italiei de Sud a început din sec. IX, perioadă în care monahii iconoduli au fost exilați în Italia de Sud, transmițând astfel întreaga reformă studită. Scriitorul susține această părere bazându-se pe faptul că și catehezele Sfântului Teodor Studitul, deja de la sfârșitul sec. IX și începutul sec. X, se transcriau mai întâi în centrele monastice din Calabria și apoi în Sicilia. În sfârșit, toată această reformă care s-a realizat în spațiul Italiei de Sud, a luat denumirea de nou-studită”, din cauză că toți acei monahi urmau fidel programul zilnic al tipicului studit.

³⁰ M. ARRANZ, S.J., *Il culto liturgico di Sant'Agazio*, în „Vivarium Scyllacense”, anul II-N, 2, decembrie 1991, p. 94. M. Arranz, menționează ceva foarte important. Susține că Italia de Sud și în special centrele monastice ale Messinei și Rossano, prezintă o tradiție comună a tipicului care nu este alta decât cea a Studiților. Concret menționează următoarele: „Spre sfârșitul sec. XI [deși alți istorici susțin că în prima jumătate a sec. IX – n. trad.], Sfântul Bartolomeu după întemeierea Mănăstirii Rossano, neputând să reușească asceza desăvârșită a vieții monahale, pleacă cu permisiunea împăratului și a lui Papa și merge la Constantinopol și mai apoi în Muntele Athos, unde intră în contact cu tipicul Studiților, care era ținut în aceste două centre monahale. Sfântul Bartolomeu a fost primit deosebit de către monahii studiți și cu ajutorul și sprijinul lor se întoarce la baștina lui, în Italia de Sud. Acest eveniment a fost deosebit de important pentru evoluția ulterioară a tipicului din Italia de Sud. Astfel, M. Arranz, ajunge la concluzia sigură că tipicul Italiei de Sud este același cu al Studiților din Constantinopol și a celor din Muntele Athos (de asemenea studit [la acea vreme]).

³¹ Părinții studiți au reușit și au îmbinat tipicul monahal cu cel de cântări (din catedrale – n. trad.).

³² M. ARRANZ, S.J., *Il culto liturgico di Sant'Agazio*, p. 95.

³³ M. ARRANZ, S.J., *Il culto liturgico di Sant'Agazio*, p. 95-96. Practica „rânduielei cântării” o întâlnim în codicii manuscriși Watt. Barb. Gr 336 (sec. VIII), Biblioteca de Stat din Petersburg, mss Porfirij gr. 226 (sec. X), Crypt. Gr. F. β. VII (sec. X). Rânduiala monahală se cuprinde în codicii manuscriși Watt. Gr. 1833 (sec. X), Crypt. Gr. F. β. X (sec. X), Crypt. Gr. F. β. XV (sec. XI) și Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. Gr. 160 (sec. XI).

pentru toți cei adormiți. Ceea ce face diferențierea, în funcție de situație, sunt canoanele³⁴.

Deci, în vechile manuscrise liturgice, slujba înmormântării este una și aceeași, comună pentru toate categoriile de adormiți. Diferențele pe categorii se făceau prin anumite elemente liturgice variabile, cum ar fi canoanele. Cu timpul această slujbă comună de înmormântare, din motive practice, a început să se diferențieze mai mult și să ia diferite nume, în funcție de categoria celor adormiți. Aceasta a condus la impresia că fiecare categorie de adormiți are slujba ei proprie [de înmormântare], deși o astfel de diferențiere nu se observă în perioada timpurie a apariției slujbei înmormântării, ci mult mai târziu.

Rezervarea unor imne speciale pentru anumite categorii de adormiți și varietatea noilor compoziții imnografice au făcut ca, pornind de la trunchiul primar al slujbei comune de înmormântare, să se dezvolte unele slujbe separate. Astăzi, în *Evhologhiul Mare* există patru categorii de slujbe de înmormântare: a) Slujba funerară pentru mireni³⁵, b) Slujba funerară pentru monahi³⁶, c) Slujba funerară pentru preoți³⁷ și d) Slujba funerară pentru bărbați mireni (κοσμικούς άντρας)³⁸.

Această multitudine a slujbelor înmormântării nu a urmat-o toată Biserica Ortodoxă. Prin redactarea *Tipicului Patriarhal al Bisericii Mari a lui Hristos din Constantinopol* [în sec. XIX – n. trad.], aceasta a decretat săvârșirea comună a slujbei înmormântării pentru toți credincioșii, indiferent de clasă socială, funcție și vârstă³⁹. Au existat însă și anumite opinii din partea unor teologi care au fost de acord cu existența mai multor slujbe de înmormântare, argumentând că se poate ca înaintea lui Dumnezeu să nu existe stări sociale; există însă diferențe

---

³⁴ Themistoclis St. CHRISTODOULOU, *Slujba În mormântării după codicii manuscrisi ai sec. X-XII* (în gr.), Athena 2005, vol. I, p. 48: „Această situație se aplică pentru monahi și egumeni, și preoți, și supuși (ύποτακτίτας), având doar canoanele diferite, fiecare pentru ceata sa”. Și în alt loc al aceluiași manuscris se menționează: „Această rânduială se face bărbaților și femeilor, și pruncilor, în afara canoanelor. Canoanele sunt diferite”.

³⁵ GOAR, *Euchologion sive Rituale Graecorum complectens ritua et ordines Divinae Liturgiae officiorum sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerorum orationum, etc.*, Graz 1960, pp. 423-433 & Spiridon Zervu [ZER], *Evhologhiul Mare* (gr.), Ed. Asteros, Athena 1986, pp. 393-420.

³⁶ GOAR, 438-477, ZER, 423-437.

³⁷ GOAR, 451-465, ZER, 437-470.

³⁸ GOAR, 468-471, ZER, 471-476.

³⁹ Împotrivirea multora ca să nu se facă deosebire între credincioși pare-se că a fost stabilită de următoarea dispoziție: „Trebuie de știut că în acest chip se face [slujba] și femeilor adormite, chiar dacă unii au răspândit un model de slujbă doar pentru femei și copii, și m-am mirat cum au uitat, în acest caz, să tipărească și pentru eunuci și împărați o slujbă specială. Această slujbă deci, după cum s-a spus mai sus, se cântă și femeilor, și pruncilor ortodocșilor, schimbând doar numele, de la masculin la feminin, și nimic altceva”, J. GOAR, vezi mai sus, p. 433, și Ioannis FOUNDOLIS, *Dialoguri liturgice*, vol. II, (151-300), ed. a III-a, Ed. Apostoliki Diakonia, Athena 1989, întreb. 214, pp. 174-179. „Voi toți una sunteți în Hristos Iisus” (Gal. 3, 28). Deci trebuie știut, că această rânduială a slujbei înmormântării se cântă la toți cei adormiți, și la împărați, patriarhi, arhierei, preoți, la bărbați și femei, mici sau mari, în afară de prunci”, vezi *Evhologhiul Mic* (gr.), ed. a X-a, Ed. Apostoliki Diakonia, Athena 1988, p. 195. Iar pentru prunci, extinzând uzul comun al unei slujbe a înmormântării, Tipicul menționează: „La slujba pruncilor se scot stihirile celor opt glasuri, și se citește rugăciunea prevăzută pentru prunci din *Evhologhiu*, precum și *Evangelia*”. G. VIOLAKIS, Tipicul, Ed. M. Saliveru, Athena 1921, p. 439.

morale. De exemplu, nu este potrivit să se rostească aceleași tropare pentru maturi și pentru prunci, pentru monahi, sfințiți slujitori și laici⁴⁰.

Predominarea unei slujbe comune de înmormântare a avut drept consecință ignorarea unor compoziții imnografice funerare. La practica Patriarhiei Ecumenice de a scurta slujba înmormântării au contribuit diferite motive. Un motiv important a fost multele înmormântări din orașele mari. Preoții se oboseau foarte mult la slujbele de înmormântare. Și patriarhul Moscovei Nikon, în adresarea lui către Biserica Constantinopolului, întreba despre slujba înmormântării, dacă aceasta trebuie săvârșită după Evhologhion sau în formă prescurtată. În răspunsul patriarhului ecumenic Paisie I (1651-1652, 1654-1655), formulat printr-o hotărâre sinodală, era îndreptățită varianta abreviată, ca cea care s-a impus în practică din cauza multor decese⁴¹. Răspunsul Sinodului Patriarhiei Ecumenice a fost următorul: „Aici, în părțile Constantinopolului, rânduiala slujbei celor adormiți, s-a schimbat oarecum, scurtând slujba din Evhologhiu din cauza deselor și marilor epidemii care vin, și nu ajung preoți ca să înmormânteze trupurile lor; dar acolo unde situația nu ne obligă să ne grăbim, trebuie respectată rânduiala prevăzută de tipic”.⁴²

În sec. XI, în manuscrise⁴³, se observă tendința de a diferenția anumite slujbe de înmormântare de slujba comună. Această diferențiere trebuie înțeleasă numai cu referire la titlul pe care îl poartă fiecare slujbă de înmormântare și careva elemente schimbătoare, cum ar fi rugăciuni, canoane, tropare pentru fiecare categorie de adormiți și nimic mai mult.

În sec. XII se pare că încep să se consolideze slujbele înmormântării⁴⁴ în funcție de categoria celui adormit. Însă studiul tuturor manuscriselor din această perioadă demonstrează că baza slujbei înmormântării este comună pentru toate categoriile de adormiți. În general, în perioada sec. X-XII, slujba înmormântării pentru monahi se pare că predomină în defavoarea celorlalte. De asemenea, ea constituie slujba comună de înmormântare pentru toate treptele de clerici, de la diaconi până la episcop, incluzând și toate treptele monahale, de la începători

---

⁴⁰ Prot. K. KALINIKOU, în cartea „Biserica creștină și cele ce se săvârșesc în ea”, Alexandria 1921, p. 708, zice: „Dacă înaintea lui Dumnezeu nu există stări sociale, și deci împăratul și omul simplu se învrednicesc de aceeași slujbă de înmormântare. Există însă anumite diferențe morale, deoarece nu este convenit să se spună aceleași [cântări] și pentru cei maturi, și pentru pruncii fragezi și lipsiți de răutate, și pentru monahii care în pustie viețuiesc, și pentru mireni care se luptă în viața zgomotoasă, și pentru sfințiții slujitori și pentru laici”. Și pururi pomenitul profesor Ioannis FOUNDOLIS, în *Dialoguri Liturgice*, vol II (151-300), ed. a III-a, pp. 180-183, subliniază că nu este corect ca slujba înmormântării pentru prunci să se încadreze în slujba funerară comună.

⁴¹ Ioannis Foundoulis, *Teme liturgice*, Ed. Apostoliki Diaconia, Athena 2002, pp. 158-159.

⁴² Arhim. Calinic DELICANI, *Documente patriarhale*, vol. III, Constantinopol 1905, p. 66, întrebarea 22.

⁴³ Manuscrise reprezentative ale acestei perioade sunt: Biblioteca Publică din Moscova, mss Sevastianov gr. 474 (sec. X-XI), Crypt. Gr. Γ.β. V (anul 1019) – Γ.α. XXV (sec. XI), Crypt. Gr. Γ.β.XLIII (sec. XI), Messin. Bibl. Univ. S. Salvatore gr. 153 (sec. XI), Barb. Gr. 593 (sec. X-XI).

⁴⁴ Manuscrise reprezentative ale acestei perioade sunt: Sinait. Gr. 963 (sec. XII), Sinait. Gr. 973 (anul 1153), Messin. Bibl. Univ. S. Salvatore gr 172 (anul 1179), Watt. Gr. 1936 (sec. XI-XII), Watt. Gr. 1969 (sec. XII).

până la monahii cu schimă mare. În manuscrise mai observăm că după slujba înmormântării monahilor urmează de obicei înmormântarea laicilor și a pruncilor. Acestea nu alcătuiesc alte slujbe de înmormântare în sensul strict al termenului, căci trunchiul lor principal este același cu cel al slujbei monahilor, cu singura diferență a unor tropare speciale, canoane și rugăciuni pentru situații speciale.

Din sec. XV-XVI de când avem și primele cărți tipărite⁴⁵, încep să-și facă apariția multele slujbe de înmormântare după cum le cunoaștem astăzi și sunt tipărite în Evhologhiul editurii *Asteros*⁴⁶. Tot în această perioadă a luat naștere și slujba înmormântării pentru preoți⁴⁷. Însă la baza tuturor acestor slujbe de înmormântare stă scheletul comun pe care l-a trasat tradiția manuscrisă a sec. X-XII⁴⁸.

Studiul codicelor manuscrise demonstrează clar că o mulțime de compoziții liturgice inmografice au dispărut din cauza invenției tiparului. Ceea ce avem astăzi în Biserica noastră ca slujbă a înmormântării este o abreviere sau, mai bine zis, o opțiune pentru enoriile noastre, pe măsurile posibilităților timpului⁴⁹. În Micul Evhologhiu aflat în uz, care se folosește oficial de către Biserica Ortodoxă Greacă, există doar o singură slujbă comună pentru adormiți cu titlul: „Slujba funerară, adică pentru adormiți”⁵⁰. Astăzi este omis Ps. 90 și Alilulia. Încă și din Ps. 118, din 178 de stihuri se cântă doar 18 stihuri, după cum, de asemenea, nu mai există Ps. 50 și Canonul. Prin urmare cu multele prescurtări, slujba înmormântării

---

⁴⁵ Tipografia a avut elemente pozitive pentru cultul nostru ortodox, după cum a fost răspândirea ușoară și rânduiala comună a celor cântate în toată ortodoxia elinofonă. A avut însă, în același timp, și o parte negativă. Elementul negativ rezidă în faptul că primele ediții nu cuprindeau critic cele mai bune lucrări inmografice, căci tipografii au preferat Evhologhiile liturgice manuscrise mai accesibile și mai ușor de citit. Și deoarece tipografia a apărut în Occident, manuscrisele care s-au folosit ca și original, sunt cele ale mănăstirilor ortodoxe din Occident, și cele din Italia de Sud. Prin Evhologhiile liturgice deja tipărite, toată bogăția manuscrisă a rămas în umbră. Rezultatul a fost ca tipăritura să înlocuiască orice situație de alegere a bogăției inmografice, și astfel manuscrisele să iasă din uz. Lovitura de grație pentru Evhologhiile liturgice manuscrise, și în special cele funerare, a venit prin hotărâre patriarhală, ca pe motivul egalității credincioșilor să se cânte o singură slujbă comună pentru toate situațiile de credincioși adormiți.

⁴⁶ Din păcate, până astăzi, Editura oficială a Bisericii Greciei „Apostoliki Diakonia” a nu a editat Evhologhiul Mare.

⁴⁷ Pentru mai multe informații referitoare la slujba înmormântării pentru preoți, vezi studiul special a lui Vitaliano BRUNI, *I Funerali di un sacerdote nel rito Bizantino*, Jerusalem 1972, precum și Prot. Dimitrie TZERPOU, *Slujba Sfântului Maslu funerar după Evhologhiile manuscrise ale sec. XIV-XVI* (gr.), ed. Fundația de Muzicologie Bizantină și Culte, Athena 2000.

⁴⁸ Pentru mai multe informații și cu mai multe detalii vezi: Prot. Themistoclis St. CHRISTODOULOU, *Slujba În mormântării conform codicilor manuscrisi ai sec. X-XII* (gr.), vol. I, pp. 431-447.

⁴⁹ În cimitirele marelor orașe săvârșirea acestei slujbe de înmormântare deja scurtată se face și mai scurtă, după timpul oferit de administrațiile locale. Această faptă în general este inadmisibilă, iar exemplul trebuie evitat.

⁵⁰ *Evhologhiul Mic* (gr.), ed. a X-a, Ed. Apostoliki Diakonia, Athena 1988, pp. 195-218. La anexă există Bindecuvântările pentru preoții adormiți (pp. 218-219), Rugăciune la un preot adormit (pp. 219-220), Slujba funerară în Săptămâna Luminată (pp. 221-227), Slujba de înmormântare pentru prunci (pp. 228-234), Slujba În mormântării pentru prunci în Săptămâna Luminată (p. 234), Despre îngroparea celor de altă credință de către preoții ortodocși (p. 235), Slujba Trisaghionului funerar și a Parastasului (pp. 236-238), Rugăciune [ce se citește] în sâmbăta morților pentru cei mai înainte adormiți (pp. 238-240), Slujbă de pomenire (pp. 241-243).

și-a pierdut structura ei liturgică inițială, care era slujba Utreniei, și a ajuns să pară o slujbă de sine stătătoare.

Rezumatul referatului

Până în sec. X nu există nici o mărturie manuscrisă despre existența slujbei înmormântării. În scrierile patristice ale scriitorilor bisericești, în sfintele Canoane ale Sinoadelor Ecumenice și Locale, și în alte scrieri, există destule mărturii despre grija pentru cei adormiți, însă foarte puține elemente găsim despre slujba liturgică pentru ei. Prima slujbă funerară se găsește în codexul manuscris al Mănăstirii Grottaferrata Γ.β. (sec. X). Însă această slujbă a înmormântării nu reprezintă forma embrionară a slujbei înmormântării, ci este deja întregită și structurată peste slujba Utreniei monahale, păstrând și elemente ale „rânduiei cântării”.

Slujba Înmormântării este o compoziție a părinților studiiți. Însă la slujba studiată a înmormântării au contribuit și părinții neo-savaiți (din Palestina și Sinai) și cei neo-studiiți (italo-elini din Sudul Italiei). Bogata producție imnografică a părinților mai sus numiți și contribuția locală a unor centre monastice, a dus la o mare dezvoltare a cântărilor slujbei înmormântării.

Toată opera imnografică se pare că își face apariția prin sec. VIII, prin cunoscutul codex Barberini (Vat. Barb. Gr. 336, care prezintă pentru prima dată 7 rugăciuni pentru adormiți și un șir de cereri diaconale pentru adormiți). În sec. X își face apariția și prima slujbă a înmormântării, comună pentru toate categoriile de adormiți, în care vedem că, în vechime, această slujbă, ca și alte Sfinte Taine și slujbe, era încadrată în Sfânta Liturghie.

În cele două secole care urmează, adică XI și XII, avem o dezvoltare imnografică în slujba înmormântării și o tendință de a se crea slujbe speciale pentru categorii aparte de adormiți. Această practică însă, conform manuscriselor din sec. X-XII, nu era în esență o nouă creație imnografică de slujbe, ci slujba comună a înmormântării cu denumiri diferite, caracterizate de elemente liturgice variabile cum ar fi: canoane, condace, rugăciuni ș.a. După sec. XIII-XV avem o fidelă transcriere a slujbelor înmormântării din secolele precedente. Apoi tipografia (în sec XV) a produs o mare schimbare în cult. Edițiile tipărite prezintă cel puțin patru slujbe de înmormântare separate, pentru fiecare categorie de credincioși. În sfârșit, Patriarhia Ecumenică prin Tipicul ei (a lui Constantinos și Violakis, sec. XIX) a stabilit ca slujba înmormântării să fie unitară pentru toți cei adormiți, practică pe care o urmează până astăzi Biserica Greciei. Excepții se fac doar în mănăstiri.

Slujba înmormântării valabilă astăzi este o variantă abreviată, departe de vechea slujbă a înmormântării, după măsura și posibilitățile credincioșilor de astăzi.

Propuneri

Generale

Slujba înmormântării constituie o manifestare a filantropiei Bisericii Ortodoxe pentru fii ei de care s-a despărțit. Aceștia se numesc „cei tânguți”. Buna și organizata redare a slujbei înmormântării existentă în Evhologhiul Bisericii noastre aflat în uz, precum și sobrietatea momentului și iubirea exprimată prin diferite manifestări din partea Bisericii, poate oferi credincioșilor o importantă cateheză liturgico-pastorală în vederea unei abordări ortodoxe a tuturor împrejurărilor vieții.

Liturgice

- Buna cunoaștere a istoriei cultului din partea clericilor din toate treptele, va ajuta într-o măsură foarte mare la slujirea pastorală.

- Posibila întoarcere la unirea slujbei înmormântării cu Sfânta Liturghie, ar putea să intensifice lucrarea catehetică a Bisericii față de turma sa. Această propunere, bineînțeles nu poate să fie aplicată imediat sau să fie impusă. Regimul actual al cimitirelor nu oferă prea mult spațiu slujirii pastorale. Și, în acest caz, temeiul trebuie căutat în parohie, adică în „lumea mică” a Bisericii noastre. Începutul renașterii liturgice a membrilor Bisericii poate să înceapă cu membrii ei conștienți. Astăzi, de exemplu, mulți preoți săvârșesc fiilor lor duhovnicești Taina Botezului și a Nunții în cadrul Sfintei Liturghii. Ceva asemănător se poate face și cu înmormântarea. Practica liturgică a săvârșirii înmormântării în cadrul Sfintei Liturghii, poate să aibă loc în felul următor: sicriul se așează în mijlocul naosului; în timpul Utreniei se cântă Binecuvântările morților și ecteniile corespunzătoare pentru odihna celui adormit, în locul canonului zilei se cântă canonul pentru adormiți; urmează Exapostilariile (Luminândeale) și Laudele funerare, iar la sfârșit Doxologia. La Sfânta Liturghie se cântă Troparul și Condacul funerar, apoi Prochimenul, Apostolul, Aliluia și Evanghelia pentru adormiți. Predica, Heruvicul⁵¹, Chinonicul pentru adormiți, împărtășirea cu Sfintele Taine a rudeniilor (poate și citirea rugăciunii „pentru cei ce se tânguiesc”

---

⁵¹ [Nu este clar la ce fel de „Heruvic” pentru cei adormiți se referă autorul, întrucât o astfel de mențiune nu se găsește nicăieri în manuscrise și nici în studiul de față; *n. trad.*]

înainte de Sfânta Împărtășanie), rugăciunea din spatele Amvonului pentru cei adormiți⁵² și la sfârșit, înainte de Apolis, troparele legate de sărutarea mortului.

- Dezlipirea credincioșilor noștri de prejudecăți și superstiții, îi va elibera pe credincioși din închisoarea para-religiei și a nenorocirilor.

- Supravegherea săvârșirii corecte a slujbei înmormântării, nu doar în enorii, ci și în cimitire, se încredințează episcopilor.

***

Însemnare biografică despre părintele Themistoclis St. Christodoulou.

Părintele Themistoclis Christodoulou s-a născut în Orestiada Evrului, în anul 1969. Este absolvent al Facultății de Teologie a Universității „Aristotel” din Thessaloniki. A făcut studii de masterat și este doctor în Teologie Liturgică al Institutului de Studii Orientale din Roma. A predat în Înalta Facultate Bisericească din Atena, în anii academici 2005-2007. Este slujitor al Sfintei Biserici a Sfântului Elefterie, de pe strada *Aharnon* și este scriitor de lucrări liturgice și pastorale.

© Traducere: www.teologie.net

---

⁵² [După cum se știe, în trecut existau zeci de rugăciuni „din spatele Amvonului” pentru diferite sărbători. Astăzi această tradiție a dispărut și nici măcar Liturghiile Sf. Ioan și a Sf. Vasile nu au rugăciuni diferite în acest moment. Autorul a întâlnit probabil în manuscrise o rugăciune tematică sau propune alcătuirea unei noi rugăciuni pentru acest moment; *n. trad.*]